

УДК 23.01(477)

Михайловська О. Г.,
м. Луганськ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано деякі проблеми демократичних перетворень в сучасній Україні.

Ключові слова: демократія, загрози демократії, держава, демократичні перетворення, політична та громадянська активність громадян.

Демократичні перетворення, які відбуваються у багатьох країнах світу, не означають безпроблемного розвитку цього політичного явища. Демократія є системою, яка потребує відповідних умов для її підтримання. Громадяни завжди очікують від влади яку обрали негайних змін, не замислюючись над тим, що ми самі робимо для того, щоб політична система працювала ефективно, народні обранці виражали інтереси громадян, органи державної влади були контрольовані та підзвітні.

Історичний досвід існування демократичних політичних режимів у розвинутих країнах показує, що існує безліч проблем, вирішення яких є необхідною умовою її ефективного функціонування, а в країнах які трансформуються — її існування. Проблеми ефективного функціонування демократії в країнах з різним рівнем демократичних перетворень Ш. Ейзенштадт називає «крихкістю сучасних демократичних режимів» [1], Ф. Шміттер — «загрозами демократії» [2], Ж. Бешлер [3] — «перекручуваннями демократії», Н. Боббіо — «невиконаними обіцянками демократії» [4].

Сутність та специфіка демократичних переходів, проблема ефективності інститутів демократії є предметом дослідження відомих західних вчених Ж. Бешлера, Н. Боббіо, Р. Даля, А. Пшеворського, Дж. Сарторі, Д. Растоу, П. Розанвалона, Ф. Шміттера, Ш. Ейзенштадта, С. Хантингтона та ін. Проблеми демократичних змін у сучасній Україні

досліджують М. Горбатенко, А. Колодій, С. Наумкіна, О. Новакова, Ф. Рудич, Г. Щедрова тощо.

Мета роботи — проаналізувати деякі проблеми розвитку демократії та визначити їхню специфіку в сучасній Україні.

Із 2010 року у більшості країн світу аналітики спостерігають такі тенденції, як: згортання демократичних свобод, зниження рівня участі громадян у прийнятті політичних рішень, підвищення політичних ризиків для бізнесу, посилення корупції і неефективності держаного управління, поглиблення гендерної нерівності та розповсюдження ксенофобії.

Аналізуючи розвиток та зміцнення інститутів демократії Роберт Даль визначив як фундаментальну проблему усіх демократичних країн — нерівність громадян [5].

Один із лідерів «флорентійської школи» політичних досліджень, Дж. Сарторі дійсним ворогом, який загрожує демократії, вважає вимогу більш «чистої» та досконалої демократії [6]. Демократія не може не викликати створення міфів, сприятливих для неї, але вчасно нереалізовані міфи перетворюються в утопію, що руйнує демократію. Він також вважає, що демократія чревата тиранією, але носієм цієї загрози є не більшість, яка здатна послабити центри влади, а меншість, що може скористатися труднощами демократичної системи або для її знищення, або для додання їй закритого олігархічного характеру. Для подолання цих тенденцій необхідно удосконалювати громадян із точки зору виховання громадянськості, тому що їхня активна участь у житті суспільства й держави є необхідною умовою розвитку демократії. І чим вище рівень політичної участі, чим ближче громадяни до постійно зростаючого рівня вимог до учасників політичного процесу, тим ближче демократія до свого ідеалу, до якого можна й потрібно прагнути.

Попри наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, рівень політичної та громадської активності населення залишається низьким: у громадсько-політичних заходах бере участь менш ніж 20 % громадян. За останні п'ять років рівень громадсько-політичної участі суттєво знизився. Так, кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3 % у 2006 р. до 17,6 % у 2011 р.) [5]. Рівень членства у громадських та політичних організаціях і рухах знизився майже на 4 % і став найнижчим за всі роки незалежності [7]. Зокрема, кількість членів політичних партій скоротилася втричі (з 4,6 % у 2006 р. до 1,4 % у 2011 р.), громадських організацій — на 0,2 % (з 0,9 % у 2006 р. до 0,7 % у 2011 р.) [7]. Як зауважують дослідники, що якщо показники рівня партійності в Україні є близькими до середньоєвропейських [8], то рівень залученості населення України до діяльності громадських організацій або об'єднань є одним з найнижчих у Європі [9].

Найважливішою проблемою демократії є принцип більшості при ухваленні колективного рішення. Так, американський політолог Д. Растоу

вважає, що демократія — це система правління тимчасової більшості [11]. Значна частина дослідників визнають недосконалість цього принципу, але не можуть запропонувати іншої універсальної альтернативи. Досвід різних демократичних країн свідчить про те, що за різних обставин демократичний процес може бути реалізований з іншими принципами прийняття колективних рішень, які враховують умови, у яких вони будуть прийматися.

Досліджуючи проблеми демократичних перетворень у перехідних суспільствах, американський політолог К. Шміттер звертає увагу на те, що необхідність демократії може зійти з двох причин. По-перше, демократичні зміни будуть проходити без задоволення очікувань своїх громадян. По-друге, якщо не будуть встановлені прийнятні правила для політичного змагання та співпраці [2].

Демократія ніколи не перетворюється самостійно в специфічний, надійний і загальноприйнятий набір правил. Ф. Шміттер виділяє внутрішні дилеми, властиві сучасній демократії незалежно від місця й часу її появи, й зовнішні, що піддають сумніву сумісність нових демократичних правил і практики з існуючими соціальними, культурними й економічними умовами [2].

До внутрішніх дилем учений відносить, насамперед, олігархію, яка з часом усе менш підзвітна своїм громадянам. Іншою дилемою є самоцуснення, пов'язане з відсутністю раціональних стимулів у громадян брати активну участь у політичному житті, що веде до політичної апатії. Третьою дилемою є «циклічність у політиці», що пояснюється нерівномірністю розподілу витрат і прибутків серед соціальних груп, що призводить до створення нестійкої більшості, утвореної тимчасовими коаліціями, у результаті чого виникає можливість «циклічності». Четверта дилема — функціональна автономія, сутність якої полягає в підзвітності громадянам і експертам недемократичних інститутів держави. П'ята дилема — взаємозалежність національних лідерів від інших демократій і деяких автократій, пов'язаних з обмеженою здатністю контролювати рішення транснаціональних корпорацій, поширення ідей, пересування осіб через кордони тощо, що свідчить про обмеження їхньої влади рамками держави [2].

Висновок американського політолога зводиться до переконання в тім, що країнам, що встали на шлях демократії, прийдеться одну за іншою вирішувати складні дилеми й неодноразово робити важкий вибір, перш ніж вони досягнуть тієї норми політичного співробітництва й конкуренції, що забезпечує міцність демократичного правління.

Автор роботи «Третя хвиля: Демократизація наприкінці ХХ століття» (1991) С. Хантінгтон перешкоди для демократизації країн підрозділив на три групи: політичні, культурні й економічні. Однією з потенційно значимих політичних перешкод він виділяє брак досвіду демократичного

правління, що проявляється у відсутності прихильності демократичним цінностям політичних лідерів.

Сутність культурних перешкод лежить у відмінності великих світових культурно-історичних традицій стосовно властивим їм поглядам, цінностям, віруванням і відповідним зразкам поведінки, які сприяють розвитку демократії.

Серед головних економічних перешкод демократичного розвитку американський політолог називає бідність, тому майбутнє демократії він зв'язує з розвинутою економікою. Те, що заважає економічному розвитку, є перешкодою й для поширенню демократії. «Більшість бідних суспільств залишаться недемократичними доти, поки будуть залишатися бідними» [12].

Головним дефіцитом української демократії експерти називають ігнорування законів і відсутність працюючої Конституції. Як свідчать опитування проведені Фондом Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, ситуація з дотриманням прав людини в Україні протягом 2010-2012 рр. порівняно з попередніми роками погіршилася — так вважають 43 % громадян. 38 % певні, що ситуація залишилася без змін, і 10 % переконані, що ситуація поліпшилася [13].

1. Поліпшилася	10,4
2. Погіршилася	42,8
3. Залишилася без змін	38,2
4. Важко відповісти	8,6

Серед основних причин, які не задовольняють громадян, названі: високі ціни, низькі зарплати, низький рівень соціальних гарантій, незахищеність простої людини перед владою, неможливість знайти правду у судах й корупція [13].

	<i>Населення України</i>
1	2
1 – високі ціни	49,1
2 – низькі зарплати (пенсії, стипендії)	57,9
3 – низький рівень соціальних гарантій (медичне обслуговування, забезпеченість дитячими закладами тощо)	44,4
3 – неможливість знайти хорошу роботу	21,1
4 – неможливість знайти роботу взагалі	18,3
5 – незахищеність простої людини перед владою, неможливість знайти правду у судах	23,8
6 – корупція	30,3

Продовження табл

1	2
7 – відсутність можливостей роботи кар’єру, просуватися по службі без знайомств чи хабарів	11,2
8 – неможливість впливати на рішення, які приймає влада	13,4
9 – практична неможливість вести свій власний бізнес	6,5
10 – відсутність перспективи на майбутнє у дітей	20,6
11 – зневажливе ставлення представників влади до простих людей	19,0
12 – моральний занепад суспільства	9,3
13 – інше	1,1
14 – важко сказати	0,2

Як ми вже зазначали, однією із головних загроз демократії, за висновками С. Хантінгтона, є бідність, за Індексом розвитку людського потенціалу за 2011 р. «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини», найбільш бідними серед пострадянських країн виявилися Таджикистан, Киргизстан і Азербайджан [15].

Більш повним рейтингом стану якості демократії у світі є Індекс трансформації Фонду Бертельсмана. Індекс трансформації використовується багатьма урядами для того, щоб оцінити ефективність керування й здійснити порівняння з іншими країнами. Також він застосовується Всесвітнім банком у визначенні своїх індикаторів державного керування.

В основу Індексу трансформації покладені такі базові цілі: досягнення демократії, заснованої на дотриманні принципів верховенства закону, і побудова соціально-орієнтованої ринкової економіки. Відповідно до Індексу трансформації, приналежність країни до демократії або автократії визначається залежно від рейтингу, отриманого в таких шести галузях: участь у політичному житті (участь у вільних і справедливих виборах, ефективний управлінський потенціал, свобода мирних зборів і об’єднань, свобода волевиявлення) і дотримання принципу верховенства закону (що припускає поділ влади й гарантію громадських прав).

У ході дослідження експерти Фонду Бертельсмана зробили невтішний висновок, за цими показниками Україна в 2010 році посідала 37 місце (6,55 бала за шкалою від 1 до 10, де 10 найкращий показник), а в 2012 р. опустилася на 55-те (5,96 бала) [15]. Такий самий рейтинг показала Замбія.

Експерти Фонду Бертельсмана стверджують, що якість демократії на пострадянському просторі в цілому опустилася до рівня 2006 року, йому характерний тренд відкату до авторитаризму, неякісне управління, зниження участі громадян у прийнятті державних рішень. З поширенням авторитаризму наступає соціальна реакція (знижується якість забезпечення

прав найманих працівників і соціального захисту незаможних), падає рівень освіченості, росте корупція й поширюється релігійна й національна нетерпимість.

Разом із тим у політичній свідомості та поведінці громадян наявні певні позитивні зміни. Зростання суб'єктивної важливості низки демократичних цінностей, а також підвищення самоорганізаційної активності в середовищі деяких суспільних груп свідчать про поступове усвідомлення громадянами потреби у громадсько-політичній участі.

Для відносної більшості українців демократія є найбільш бажаним типом державного устрою (48 %), при цьому, оцінюючи нинішню політичну систему думки населення розбіглися: 24 % українців думають, що Україні притаманна цілком особлива політична система, 21 % вважають нинішню систему перехідним ладом з поєднанням рис радянського та демократичного устрою; 19 % — авторитарним режимом з обмеженням громадянських прав і свобод. У той же час демократією за європейським зразком українську політичну систему називає лише 17 % українців [16].

Отже, державним інститутам необхідно продовжити роботу зі сприяння засвоєнню громадянами демократичних цінностей і норм, утвердження активістських установок, розвитку громадянської компетентності та стимулювання громадсько-політичної активності населення. Серед першочергових завдань можна назвати створення та підтримку системи громадянської освіти, здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо наявних механізмів демократії участі, залучення суспільних груп до участі у процесі підготовки управлінських рішень, запровадження та здійснення комплексних інформаційних заходів, щодо роз'яснення громадянам цілей і змісту реформ, які проводяться у державі.

Література

1. Эйзенштадт Ш. Н. Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменяемость (I) / Ш. Н. Эйзенштадт // Полис. — 2002. — № 2. — С. 67—80.
2. Шмиттер Ф. К. Угрозы и дилеммы демократии [Электронный ресурс] / Ф. К. Шмиттер // <http://www.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>
3. Бешлер Ж. Демократия. Аналитический очерк / Ж. М. Бешлер. — М. : 1994. — С. 168—187.
4. Bobbio N. Il futuro della democrazia: Una difesa delle regole del gioco / N. Bobbio. — Torino, 1985. — P. 4—20.
5. Даль Р. Демократия и ее критики / Роберт Даль. — М., 2003. — С. 505.
6. Sartori G. Democrazia e definizioni / G. Sartori. — Bologna, 1972. — P. 46, 96.
7. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О.Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1/ Аналітичні матеріали / За ред.

- д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с. – С. 219.
8. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Том 2 : Таблиці і графіки / За ред. д.філос.н. Є. І. Головахи, д.соц.н. М. О. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — С. 22 .
 9. Вишняк О. Політична система України в соціологічному вимірі: динаміка членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян / О. Вишняк // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2-х т. Том 1 / Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2011. — С. 165.
 10. Резнік О. Політичні стилі життя за умов суспільних перетворень / О. Резнік // Стилi життя: панорама змін. — К. : ІС НАНУ, 2008. — С. 84.
 11. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытки динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. — 1996. — № 5. — С. 7.
 12. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века ; пер. с англ. / Самуэль Хантингтон. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — С. 338.
 13. Чи стала Конституція Основним Законом України? [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. — Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/ukraini---22-dumka-gromadjan.htm>
 14. Карта політичних ризиків для ведення бізнесу у світі. «Political Risk Atlas 2011» [Електронний ресурс] // 200stran.ru Все обо всех странах мира. — Режим доступу : http://www.200stran.ru/maps_group19_item2294.html
 15. Ідекс розвитку людського потенціалу» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу : <http://www.znaimo.com.ua>
 16. Україна опустилася у рейтингу стану демократії «Індекс трансформації Бергельсмана» [Електронний ресурс] // УКРінформ. — Режим доступу до ресурсу : www.ukrinform.ua/ukr/news/1706292

В статье проанализированы некоторые проблемы демократических преобразований в современной Украине.

Ключевые слова: демократия, угрозы демократии, государства, демократические преобразования, политическая и гражданская активность граждан.

In article some problems of democratic transformations in modern Ukraine are analysed.

Keywords: democracy, threats of democracy, state, democratic transformations, political and civil activity of citizens.

Михайловська Оксана Георгіївна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.